

ных отношений и общественно-политического движения в Молдове (XIV – начало XX в.). – Кишинев, 1991. 24. Советско-румынские отношения. Документы и материалы. 1917–1945 гг. : В 2 т. – М., 2000. 25. *Стату В.* История Молдовы. – Кишинев, 1989. 26. Українська Центральна Рада. Док. і мат. : В 2 т. – К., 1997–1998. 27. *Широкопад А.Б.* Русско-турецкие войны. 1676–1918 гг. / Под общ. ред. А.Е. Тараса. – Минск, 2000. 28. *Ionescu D.P.* Războiul de independență a României și problema Basarabiei. – Buc., 2000. 29. *Iorga N.* Războiul pentru independență a României acțiunile diplomatice și stări de spirit. – Buc., 1998. 30. *Moraru A.*

Basarabia și Transnistria (1812–1993). – Chișinău, 1995. 31. O pagina din istoria Basarabiei, Sfatul Terii (1917–1918). Editure ingetate... de Ion Negrei și Dinu Poștarencu și relațiile sovieto-române în perioade interbelică (1919–1939). – Chișinău, 2004. 32. *Pădureac L.* Relații romano-sovietice (1917–1934). – Chișinău, 2003. 33. *Țăcu O.* Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioade interbelică (1919–1939). – Chișinău, 2004. 34. *Zbucă G.* O istorie Romanilor din Peninsula secolul XVIII–XX. – Buc., 1999.

Надійшла до редколегії 30.01.06

I. Сироїд, асп.

## ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

*Проаналізовано роботи вітчизняних дослідників, присвячені громадсько-політичній діяльності О. Гончара.*

*The article is devoted to analysis of home investigations of O. Honchar's social and political activity.*

У національно-культурному відродженні України провідна роль належить представникам творчої інтелігенції. Вони виступають джерелом духовності, спрямовують не лише культурний, але й політичний рух свого народу. І хоча дослідники по-різному визначають роль і місце інтелігенції в суспільно-політичних процесах, однак не підлягає сумніву думка про те, що саме ця категорія людей завжди була ідейним натхненником, рушієм державницьких планів свого народу. Творча інтелігенція, як духовна частина еліти, має можливість реально впливати на розвиток державотворчих процесів в Україні через безпосередню та опосередковану участь у владних структурах, партіях і рухах та за допомогою впливу на громадську думку. Не менш важливою є роль творчої інтелігенції у створенні та реалізації консолідуючої ідеї суспільства, генеруванні індивідуальних та колективних цінностей, у формуванні взаємодіючих суспільства із владою. Таким чином, представники української творчої інтелігенції стають активними учасниками суспільно-політичного життя країни.

Серед відомих письменників, які своєю працею утверджували українську державність, сприяли національному відродженню у другій половині XX ст., особлива роль належить видатному письменнику й талановитому майстру слова – Олеся Гончару.

О. Гончара знають передусім як письменника і публіциста, автора "Прапороносців", "Собору" та інших не менш відомих творів. Його громадсько-політична діяльність і досі залишається поза увагою як науковців, так і широкого загалу. І хоча після смерті письменника минуло більше десяти років, однак палітра думок щодо з'ясування місця та значення цього митця в українській історії є різноманітною та неоднозначною [5, с. 7].

У свідомості широких читацьких мас тривалий час складалося враження, що Олесь Гончар купається у славі, пожинає лаври, адже його заслуги високо оцінені – він лауреат найпрестижніших премій, академік, депутат Верховних Рад УРСР і СРСР, член Центрального Комітету КПУ, багато років підряд голова Спілки письменників України та Українського Комітету захисту миру. Однак він ніколи не почувався у системі влади своїм, сяйво слави ніколи його не засліплювало. Та й партійне керівництво республіки завжди відчувало його незалежність.

Мета даного дослідження полягає у комплексному аналізі наукових робіт, які присвячені громадсько-політичній діяльності Олеся Гончара, з'ясування дискусійних, малодосліджених питань, пов'язаних з вивченням особистості видатного українського письменника.

Аналізуючи стан наукової розробки проблеми, варто зазначити, що життєвий шлях та творчий доробок письменника ніколи не був обділений увагою дослідників. Тут слід згадати ґрунтовні праці М. Гуменного [8], В. Дончика [10], О. Килимника [16], В. Ковалю [17], М. Малиновської [18], І. Семенчука [27], М. Наєнка [19];

20; 21], А. Погрібного [24; 25], В. Зубович [14] та ін. У цих роботах автори лише поверхово торкаються громадської діяльності письменника.

Окремі штрихи до громадсько-політичної діяльності О. Гончара знаходимо у публікаціях і статтях, що виходили до ювілеїв письменника. Так, до 60-річчя митця у 1978 р. вийшов збірник статей, етюдів, відгуків відомих літераторів України, Росії та інших радянських республік, присвячених життю і творчості О. Гончара [26]. Серед великої кількості написаного власне громадській діяльності письменника присвячено тільки кілька публікацій цього збірника. Зокрема, у статті Н. Рибак "Дорогами правди й миру йдеться про участь Олеся Гончара у всесвітньому русі прихильників миру [26, с. 57–63]. Автор підкреслює, що його творчі пошуки тісно пов'язані з активною участю у громадському житті країни.

До 70-річчя від дня народження Олеся Гончара побачив світ ще один ювілейний збірник [28]. У ньому кілька публікацій привертають увагу і мають вагоме значення для вивчення саме його громадської діяльності. Зокрема, М. Шевченко згадує й аналізує участь письменника у Міжнародному форумі боротьби за мир і виживання на планеті [28, с. 189–196]. Л. Новиченко висвітлює його публіцистичну діяльність та її значення [28, с. 298–307]. Автор аналізує сформульовану О. Гончаром ще у 1966 р. ідею контролю громадськості над діями чиновників. Порушуючи болючі проблеми екології, він ще тоді пропонував: "Чому б не спитати в народу, перш ніж розпоряджатися багатством нації?" [28, с. 300]. Дослідник твердить, що саме таке вирішення багатьох інших питань письменник убачав єдино правильним. Отже, у середині 1960-х рр. в умовах тоталітарної держави О. Гончар порушив питання проведення всенародних референдумів з важливих питань життя суспільства. Це ще один аргумент не на користь прихильників думки про Олеся Гончара як апологета радянської системи. Тоді ж письменник уперше рішуче заговорив про стан української мови. На думку Л. Новиченка, уся діяльність голови Спілки письменників України була проникнута турботою про мову, про необхідність її збереження й розвитку, у тому числі й державними заходами [28, с. 302]. Велике значення мають, на думку дослідника, виступи О. Гончара вже в часи перебудови з приводу наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, проблем впливу господарської діяльності людей на навколишнє середовище тощо. Саме завдяки його наполяганням такі сумнозвісні проекти як будівництво каналу Дунай – Дніпро й АЕС у Чигирині були винесені на громадське обговорення і переглянуті.

Підкреслюючи важливу роль О. Гончара у громадському житті, Є. Гуцало у ювілейній статті до того ж такі 70-річчя письменника справедливо зауважив: "...Він з тих, кому до всього є діло, хто відчуває свою найгострішу причетність до пекущих проблем у республіці, свою

особисту відповідальність за успішне подолання перешкод, які заважають нам вільно господарювати, мислити, творити" [9, с. 3–4].

Про визначне місце митця в суспільно-політичних процесах республіки, значення його діяльності для держави свідчать численні поздоровлення на честь 75-річного ювілею від найвищих посадових осіб уже незалежної України. "Великим Громадянином своєї Держави, символом її честі і гідності, патріотизму і героїзму, зразком Самопожертви в ім'я її світової долі" називають О. Гончара у своєму привітанні міністр освіти України П. Таланчук і перший заступник міністра А. Погрібний [3, с. 7].

У ювілейному збірнику "Високоліття: Олесь Гончару 75!" багато авторів досліджують окремі аспекти громадсько-політичної діяльності. Зокрема, І. Бокий прослідковує еволюцію громадської позиції Олесь Гончара, чільне місце приділяє його ролі і внеску у становлення і розвиток "руху шістдесятників" [3, с. 29]. Автор висловлює думку про те, що з появою роману "Собор" почався крах тоталітарної системи на теоретичному рівні, цей твір став "тією разючою зброєю, що вивела український народ на дорогу національного відродження" [3, с. 28]. "Антисоборні кампанії" 1968 р. – основна тема статей В. Ковалю [3, с. 58–83] і Г. Кипніса [3, с. 84–90]. Так, В. Коваль наводить маловідомі раніше архівні документи з березневого пленуму ЦК КПУ 1968 р., на якому, власне, й було розкритиковано автора "Собору". Дослідник викриває факти репресій і переслідувань, яких зазнав О. Гончар, аби відмовився від свого роману, досліджує роль письменника у процесі збереження української мови. Позицію окремих періодичних видань під час тотальної критики роману "Собор" аналізує Г. Кипніс. Однак, зважаючи на те, що автор у той час був редактором "Літературної газети", його оцінка позиції цього видання здається суб'єктивною і потребує критичного аналізу. Завершуючи аналіз збірника "Високоліття", слід наголосити, що всі його автори висловили думку про те, що Олесь Гончар виборював незалежність України ще задовго до 1991 р.

Добра традиція ювілейних виступів і статей не припинилася після смерті письменника. Більше того, нові оприлюднені документи часів радянської епохи дозволяють щоразу більше заглиблюватися у його громадсько-політичну діяльність, стосунки з владою.

Три роки не дожив Олесь Гончар до свого славного 80-річчя. Зібрані у книзі "Вінок пам'яті Олесь Гончара" матеріали стали даниною життю і діяльності митця [2]. Основу збірки складають спогади, аналітичні розвідки як відомих, так і невідомих широкому загалу сучасників письменника про пам'ятні події, яскраві, іноді драматичні епізоди його біографії. Ю. Мушкетик, аналізуючи значення громадсько-політичної діяльності Олесь Гончара, робить висновок: "...Якби на 1991 р. Олесь Гончар був молодший, здоровший, він би й став гетьманом України, гетьманом справжнім, провідником нації... Він і так був одним із духовних її провідників, й залишиться таким у пам'яті всіх справжніх українців – одним із найкращих громадян і синів України" [2, с. 11].

Нові, невідомі широкому загалу раніше епізоди цькування О. Гончара компартійними режимовладцями відкривають на сторінках даного збірника Л. Бойко [2, с. 269–283] і В. Гаман [2, с. 363–370]. Їх дослідження побудовані на використанні архівних матеріалів, із залученням власних спогадів. Останній фактор не виключає суб'єктивного характеру цих статей.

Тему протистояння митця і влади розвинув у своїй публікації до 85-річчя від дня народження Олесь Гончара А. Погрібний [22]. Побудована на власних спогадах, стаття викликає особливий інтерес, адже автор був

безпосередньо знайомий з О. Гончаром, і в останні роки життя письменника доля досить часто зводила їх разом. А. Погрібний досліджує основні етапи у стосунках О. Гончара із владою, починаючи ще з "дособорних" часів і завершуючи виходом митця з лав комуністичної партії. Власне, він склав товариство письменнику у тому історичному поході до української молоді під час "революції на граніті" у жовтні 1990 р., після якого з'явилася заява про вихід із КПРС. І у своїй публікації вчений детально розповідає про це, а також цитує щоденникові записи письменника, які ще раз доводять його переживання і вболівання за долю України.

А. Погрібному належить низка публікацій і праць на теми гончарознавства. Окрім уже згадуваних, для об'єктивної оцінки місця і ролі письменника у суспільно-політичних процесах варто залучити його полеміку з автором статті "Можна одверто?" І. Кошелівцем [24, с. 113–131]. Відомий літературознавець з діаспори звинуватив класика української літератури О. Гончара в апологетиці соціалістичного реалізму, надмірній увазі до нього з боку високих керівників, що виявилось в присудженні високих державних премій та нагород, створенні своєрідного культу [5, с. 10–11]. А. Погрібний погоджується з критиком у тому, що О. Гончар сформувався як соцреалістичний письменник. Бо, якби він таким не був, вважає автор, то його просто не існувало б, тому що "не переважаючий, а таки весь, до решти весь інтелект нації згинув би по гулагах, як цього вельми праглося режимові" [24, с. 114–115]. До речі, зауважує А. Погрібний далі, лише звучність Гончарового імені врятувала його від арешту після появи на світ "Собору". Полемізуючи з І. Кошелівцем, дослідник наводить незаперечні факти еволюції поглядів та позиції О. Гончара, неугідності письменника системі. А всі премії та звання, якими так щедро обдаровувала митця комуністична влада, справедливо вважає одним із способів приборкати письменника.

Стосунки між владою та творчою інтелігенцією, систему підпорядкування і використання таланту письменників у справі поширення комуністичної ідеології аналізують у своїх працях Г. Касьянов, В. Баран, О. Заплотинська. Висвітлюючи еволюцію тоталітарної системи в 1960–1980-х рр., зародження і розвиток неконформістського руху в Україні, зазначені автори приділяють певну увагу діяльності О. Гончара. Саме в цей час він очолював Спілку письменників України, був активним учасником не лише літературного життя, а й політичних процесів у республіці. Зокрема, В. Баран аналізує позицію голови СПУ щодо новаторства в літературі, творчості молодого покоління письменників-шістдесятників. Автор приходить до висновку, що однією із причин критики роману "Собор" став виступ О. Гончара на захист молодих новаторів на V З'їзді письменників України у листопаді 1966 р. [1, с. 248]. З В. Бараном згодна О. Заплотинська. У своїй статті "Формалізм чи новаторство?": інтелектуальний неконформізм в офіційному дискурсі 1960–1970-х років в Україні" дослідниця аргументовано доводить, що у Спілці письменників України, якою у той час керував О. Гончар, панувала найбільша підтримка молодих новаторів порівняно з іншими творчими спілками [12, с. 152]. Г. Касьянов розкриває механізм переслідування владою автора "Собору". Доктор історичних наук зазначає, що події навколо цього роману О. Гончара вкотре підтвердили готовність ідеологічних структур до колективного цькування будь-кого, незалежно від посади чи суспільного становища [15, с. 78].

Проблема взаємодій митця і влади знайшла відображення і в монографії М. Зобенко "Українське небо Олесь Гончара" [13]. Відповідний розділ у книзі

розпочинається аргументованою критикою однієї із статей до п'ятої річниці незалежності України, автор якої відносить О. Гончара до числа "ревних функціонерів партії", що "раптово стали на шлях боротьби за незалежність" [13, с. 58]. М. Зобенко спростовує таке твердження і прослідковує визрівання в О. Гончара ідеї необхідності національної свободи ще із часів його головування у Спілці письменників, аналізує події навколо його виходу зі складу КППС, акцентує увагу на внесок митця у розбудову української державності.

Окремо слід виділити монографію В. Галич "Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності" [5], що вийшла друком у 2004 р. У ній автор вперше порушила проблему публіцистичної творчості О. Гончара, яка тісно перепліталася з його громадською позицією, відзначила її глибокий політичний контекст. У своїй роботі дослідниця спирається на малодоступні архівні матеріали з особистого фонду О. Гончара, а також на публіцистичні праці письменника. Монографія розкриває низку важливих сторін творчої біографії митця, дозволяє простежити еволюцію його світоглядних позицій та політичних поглядів через призму публіцистики. У дослідженні опосередковано прослідковується участь О. Гончара у суспільно-політичному житті країни.

Найґрунтовніший аналіз діяльності О. Гончара на політичній ниві міститься у передмові до збірника документів "Тернистим шляхом до храму: Олесь Гончар у суспільно-політичному житті України 60–80-х років ХХ століття". Ідея цієї книги – відобразити в документах і матеріалах громадсько-політичну діяльність письменника у 1960–1980-ті рр., розкрити реакцію українського суспільства на роман "Собор", долю митця в тоталітарному суспільстві. У вступній статті П. Тронько, О. Бажан, Ю. Данилюк висвітлюють діяльність Олесь Гончара у галузі збереження української мови, національної політики, охорони і відродження пам'яток історії та культури, навколишнього середовища, музейної справи тощо [31, с. 3–19]. Використовуючи матеріали особистого архіву письменника, а також фондів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва та Центрального державного архіву громадських об'єднань України, автори аналізують звернення Олесь Гончара до вищих органів влади та державного управління СРСР та УРСР з питань функціонування української мови, поліпшення стану викладання її в навчальних закладах різних рівнів, популяризації української культури. Дослідивши опубліковані й архівні документи, автори роблять висновок, що кампанія проти "Собору" і його автора мала зовсім протилежний від задуманого ефект. Твір привернув увагу культурних кіл, а громадський подвиг О. Гончара сколихнув інтелігенцію, став важливим подразником для розвитку національно-культурних процесів [31, с. 18].

Отже, наявність наукової літератури, присвяченої життю і діяльності О. Гончара, – це свідчення його високого авторитету і неocenеного внеску у розвиток національної ідеї та самостійності. Однак, заради справедливості, треба сказати, що в сучасній літературі існують й інші оцінки життєвого і творчого шляху письменника. Уже в незалежній Україні він зазнавав нападок, його критикували нещадно, звинувачували у служінні колишній системі. Відповідь на подібні закиди знаходимо серед щоденникових записів О. Гончара від 27 січня 1992 р.: "Ось якийсь знавець пише про мене: "...весь час перебував на вершині системи". Так це декому уявляється. А хто ж був для тієї системи упродовж десятиріч "білою вороною"? За чийм життям постійно стежив, мабуть, цілий взвод донощиків-сексотів? На кого пашіли злобою "ватченки"

та "щерицькі", вважаючи, що "его пора сажать"? Вічне підслуховування телефонних розмов, вічний піднадзорний – нічого собі "на вершині системи"... Ворогові не побажаю такого комфорту... А що викоювала зі мною цензура, звичайно ж, за вказівкою згори!...Таке то було життя "на вершині..." [7, с. 526].

Навіть після смерті Олесь Гончара подібна критика на його адресу продовжує звучати. У статті до першої річниці смерті письменника критик Сергій Тримбач навів одну з крайніх позицій: "На Гончара в останні ліберальні роки чимало дивилося крізь візерунчасті грати попереднього режиму. Мовляв, сидів собі в позолоченій клітці і підсвистував наділеним владою. А потім своєчасно ухопив віяння часу, здав партквиток і став "батьком нації". Прудкий царедворець, хитруватий політикан" [30]. Жодним чином подібні звинувачення не применшують, тим паче не нівелюють, значення його громадсько-політичної, суспільної діяльності. Навпаки, лише всебічне ґрунтовне вивчення життєвого шляху Олесь Терентійовича Гончара, його різноманітної творчої, громадської, політичної діяльності дозволить об'єктивно висвітлити роль і місце письменника у суспільно-політичному житті України в 1950-х – першій половині 1990-х рр.

Таким чином, аналіз наукової і публіцистичної літератури свідчить, що проблема громадсько-політичної діяльності Олесь Гончара досі не була предметом спеціального дослідження. Тому потреба і необхідність її вивчення диктується як соціально-політичними реаліями сьогодення, практичною актуальністю, так і недостатньою розробкою в наукових працях. Сьогодні дослідникам важливо переглянути застарілі підходи, дати об'єктивну, обґрунтовану, наукову оцінку не лише його літературній спадщині, але й діяльності на ниві політичній, державотворчій.

1. Баран В. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. – Л., 1996; 2. Вінок пам'яті Олесь Гончара: Спогади. Хроніка / За ред. В. П'янова. – К., 1997; 3. Високоліття: Олесь Гончару 75! 36. мат. / За ред. В. П'янова. – К., 1993; 4. Галич В. Антропонімія Олесь Гончара: природа, еволюція, стилістика: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1993; 5. Галич В. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності. – К., 2004; 6. Галич В. Публіцистична творчість Олесь Гончара: історія, поетика, прагматика: Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. – К., 2004; 7. Гончар Олесь. Щоденники: У 3 т. – К., 2004. – Т. 3; 8. Гуменний М. Поетика Олесь Гончара-романіста: Дис. ... д-ра філол. наук. – К., 1991; 9. Гуцало Є. "З думкою про народ" До 70-річчя Олесь Гончара // Українська мова і література в школі. – 1988. – № 4; 10. Дончик В. В ім'я України // Українська мова і література в школі. – 1993. – № 4; 11. Жулинський М. Олесь Гончар: творчість як доля // Гончар Олесь. Твори: У 12 т. – К., 2001. – Т. 1; 12. Заплотинська О. "Формалізм чи новаторство?": інтелектуальний нонконформізм в офіційному дискурсі 1960–1970-х років в Україні // УІЖ. – 2006. – № 1; 13. Зобенко М. Українське небо Олесь Гончара: Есе, студії, полеміка. – Л., 2003; 14. Зубович В. Олесь Гончар – літературний критик і дослідник літератури: Дис. ... канд. філол. наук. – К., 1993; 15. Касьянов Г. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років. – К., 1995; 16. Килимник О. Олесь Гончар. – К., 1966; 17. Коваль В. "Собор" і навколо собору. – К., 1989; 18. Малиновська М. Олесь Гончар. – К., 1971; 19. Наєнко М. Краса вірності: У творчому світі Олесь Гончара. – К., 1981; 20. Наєнко М. Одержимість: Критичні розвідки, портрети, відгуки. – К., 1990; 21. Наєнко М. Олесь Гончар // Історія української літератури: У 2 кн. / За ред. В.Г. Дончика. – К., 1998. – Кн. 2; 22. Олесь Гончар. Пам'яті Олесь Гончара // Літературна Україна. – 1995. – 20 лип.; 23. Поєрібний А. "Ваша усмішка – ваша загадка, Олесью..." // Вечірній Київ. – 2003. – 9 квіт.; 24. Поєрібний А. Класики не зовсім за підручником. – К., 2000; 25. Поєрібний А. Олесь Гончар. Нарис творчості. – К., 1987; 26. Про Олесь Гончара. Літературно-критичні статті, листи, етюди. – К., 1978; 27. Семенчук І. Олесь Гончар – художник слова. – К., 1986; 28. Слово про Олесь Гончара. Нариси, статті, листи, есе, дослідження. – К., 1988; 29. Триалог. З Валентиною Даниліною Гончар розмовляють Іван Драч та Віталій Абліцов // Гончар О. Катарсис. – К., 2000; 30. Тримбач С. Они уходят от нас, а мы остаемся одни... // Киевские ведомости. – 1996. – 13 июля; 31. Тронько П., Бажан О., Данилюк Ю. Митець і влада: Олесь Гончар на тлі суспільно-політичного життя в Україні 60–80-х рр. // Тернистим шляхом до храму: Олесь Гончар в суспільно-політичному житті України 60–80-х рр. ХХ ст.: 36. док. і мат. – К., 1999.

Надійшла до редколегії 12.01.06